

SER ESCLAU A LA GIRONA MEDIEVAL (1369-1486)

EDUARD SIERRA VALENTÍ

Resum

Les llicències per demanar caritat (sèrie 'Quesitoria'), que es conserven a l'Arxiu Diocesà de Girona, constitueixen una font molt important d'informacions sobre la vida quotidiana dels segles XIV-XVII. Una de les coses que ens mostren és que –contràriament a l'opinió general– l'esclavatge va continuar durant l'època medieval i moderna, malgrat la influència moderadora del cristianisme, encara que amb característiques diferents de les de l'esclavatge antic. La història gironina participa també d'aquesta tendència, i la sèrie documenta un gran nombre d'esclaus (i, sobretot, d'esclaves) a la Girona medieval. Els seus orígens i la seva situació es presenten breument en aquest article.

Paraules clau

Sèrie 'Quesitoria', esclaus medievals, Sardenya, Grècia, Ragusa / Dubrovnik, circassians, etiòps, redempció dels esclaus, orde de la Mercè, convent o monestir de Santa Clara.

Abstract

The records preserved in the Arxiu Diocesà of Girona are an important source of information on the daily life during the XIV-XVII centuries. It is clear that –contrary to general opinion– slavery continued to exist in this period, even if its characteristics were different compared with ancient times. Girona is no exception to this tendency, and the series 'Quesitoria' affords for evidence of a great number of slaves in the medieval city, whose origins and situation are briefly presented in this article.

Keywords

Series 'Quesitoria', medieval slaves, Sardinia, Greece, Ragusa / Dubrovnik, circassian, etiopic, redemption of slavery, order of Our Lady of Mercy, Saint Clare's monastery.

INTRODUCCIÓ

Els registres de la sèrie *Quesitoria*, que es conserven a l'Arxiu Diocesà de Girona (ADG), formen un copiadore en sis grans volums en foli de paper en els quals s'enregistraven (reproduint-les literalment o en llur text substancial) les lletres episcopals que atorgaven llicència per demanar caritat. Durant l'Edat Mitjana i gran part de l'Edat Moderna, el bisbe, mitjançant una dependència de la vicaria situada als baixos del Palau Episcopal, concedia una *licentia* o *littera accptandi* que adoptava la forma d'un rotlle de pergami que el sollicitant portava en lloc visible (per exemple, penjat al coll) i que li permetia demanar almoïna a les esglésies i a altres llocs sotmesos a l'autoritat eclesiàstica, perquè l'activitat de captar *propter amorem Dei* invocava la solidaritat cristiana i depenia, per tant, de l'autoritat episcopal.¹ Al pergami s'escrivia la llicència amb lletra calligràfica i totes les fórmules jurídiques del cas i, per tal que en quedés constància, car la llicència tenia una durada limitada i s'havia de renovar, pagant cada cop la taxa corresponent, s'enregistrava en aquests volums, ometent o abreujant les fórmules repetitives, amb una lletra sovint molt cursiva i reproduint la llengua original, que gairebé sempre era el llatí. En el cas de Girona, aquest registre va ser obert l'any 1368 per iniciativa del bisbe Ènnec de Vallterra (1362-69) i continuat pel seu successor, Jaume Satrilla o Trilla (1369-74). Els altres bisbes de Girona el mantingueren obert fins a la segona meitat del segle XVI.² Totes les entrades d'aquesta sèrie han estat repertoriades pels arxivers diocesans Josep M. Marquès i Planagumà i

¹ Vegeu els *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XLVII, 2006: Eduard Sierra Valentí, "L'altra cara de la Girona medieval", pàg. 127-145. Vegeu també una altra contribució nostra sota el títol "Captius de sarraïns. Llicències per a demanar caritat dels bisbes de Girona (1376-1415)" a l'*Anuario de Estudios Medievales* (vol. 38, núm. 1, gener-juny 2008, pàg. 385-428; CSIC Barcelona) i altres treballs relacionats o en preparació. Aquest tipus de registres han estat estudiats per Josep M. Marquès i Planagumà (vegeu: "Esglésies del Baix Empordà" i "Set cenobis femenins de l'Empordà" dins *Estudis del Baix Empordà* del Patronat Francesc Eiximenis, núm. 15 (1996) pàg. 35-67 i 69-100) i més específicament per Pilar Pueyo Coromina: "Litterae accptandi concedidas por el arzobispo de Zaragoza Dalmau de Mur en los años 1433- 1440", a: *De l'esclavitud a la llibertat: esclaus i lliberts a l'Edat Mitjana - Actes del Col·loqui Internacional celebrat a Barcelona del 27 al 29 de maig de 1999*. CSIC, Institució Milà i Fontanals, Departament d'Estudis Medievales; Barcelona, 2000; pàg. 401- 430: aquest treball conté un estudi de llur estructura diplomàtica a les pàg. 405-408. Cal remarcar que l'arquebisbe Dalmau de Mur havia estat abans bisbe de Girona (1415-19), coneixia la sèrie i en va reproduir l'estil a Saragossa.

² La darrera entrada (1569) correspon a l'episcopat de Pere Carles (1562-72). El seu successor, Benedetto de Tocco (1572-83), ja no va continuar aquest tipus de registres.

Pere Trijueque i Fonalleras (*Llicències per a demanar caritat, 1368-1569*; 1993, 98 pàg.) i disposades en suport informàtic.³

Així doncs, els registres de la sèrie *Quesitoria*⁴ de l'ADG contenen notícies, breus però significatives, sobre els esclaus que vivien a Girona i a altres llocs de la diòcesi als segles XIV-XV i contribueixen a perfilar el problema de l'esclavatge medieval, que tant ha interessat els historiadors des dels treballs de Marc Bloch,⁵ Paul Bonnassie⁶ i Jacques Heers⁷ per citar els més coneguts. Bonnassie ha dedicat un estudi a Catalunya,⁸ però els treballs de referència són els de Charles Verlinden, que ell mateix va sintetitzar en un article magistral al qual ens remetem com a marc general del tema.⁹

³ Josep M. Marquès i Planagumà i Pere Trijueque i Fonalleras: *Guia de l'Arxiu Diocesà de Girona* (suport informàtic). Cal insistir sobre els treballs esmentats de mossèn Marquès, que constitueixen un sòlid fonament al coneixement d'aquest important fons documental.

⁴ Aquest nom és el que es troba als títols dels volums i el que segurament es donava als registres "de coses relacionades amb la capta". Al començament del vol. III hi ha una cèdula inclosa, escrita amb lletra del segle XVI, que la defineix així: "*Regestum litterarum de indulgentiis auctoritate apostolica et ordinaria ac etiam de licentiis questoribus concessis a 1411 ad 1456*". L'ADG les defineix com a "licències per demanar caritat" i Pilar Pueyo anomena les de Saragossa *litterae acceptandi* (vegeu l'article citat a la nota 1: pàg. 404 i nota 13).

⁵ El treball inicial de Marc Bloch, considerat com a fonament d'aquest tipus d'estudis, es va publicar el 1911 a les *Mémoires de la Société de l'histoire de Paris* (volum XXXVIII, pàg. 224-272) i es referia als serfs del capítol dels canonges de Notre Dame de París. Aquest i altres articles han estat publicats a les *Mélanges historiques* (SEVPEN, París 1963, 2 vol.). Un altre treball que emmarca bé aquesta temàtica (i que ha suscitat tot un seguit d'estudis concomitants) és el de la Dra. Maria Teresa Ferrer i Mallol, publicat sota el títol de "La redempció de captius a la corona catalanoaragonesa (segle XIV)" a l'*Anuario de Estudios Medievales* (núm. 15, Barcelona 1985, pàg. 237-297).

⁶ Paul Bonnassie: *Del esclavismo al feudalismo en Europa occidental* (Ed. Crítica, pàg. 13-75) i altres molts treballs. La traducció anglesa ha estat ampliada i enriquida: *From Slavery to Feudalism in South-Western Europe* (Cambridge University Press).

⁷ Jacques Heers: *Esclaves et domestiques au Moyen-Age dans le monde méditerranéen* (Ed. Fayard, París. Bibliografia: pàg. 289- 294.) Creiem convenient citar la seva cèlebre conclusió, que no ha deixat de suscitar polèmica: "*La conclusion s'impose: les gens d'Église ne manifestaient aucune répugnance à acquérir des esclaves. Cette attitude témoigne d'une parfaite conformité sociale et répond à des besoins économiques et financiers. Elle se justifie peut-être du point de vue religieux par le désir de sauver des âmes, d'affermir une conversion récente, encore superficielle parce que imposée...*" (pàg. 98: *Esclavage et évangélisation*).

⁸ Paul Bonnassie: *Catalunya mil anys enrere* (Edicions 62, vol. I, pàg. 260-264).

⁹ Charles Verlinden: "L'esclavage dans la Péninsule Ibérique au XIVe siècle" dins *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-71) pàg. 577-591. Cal també tenir compte de l'article inèdit de Reis Fontanals Jaumà sobre el *Llibre del Mostassaf d'Eivissa*, que es refereix també als esclaus medievals.

ELS ESCLAUS A L'EDAT MITJANA

En resum, podríem dir que l'esclavatge va continuar durant l'Edat Mitjana de manera gairebé ininterrompuda a les dues bandes de la mar Mediterrània.¹⁰ Els pirates sarraïns van ser-ne els principals agents, buscant sempre el rescat i organitzant una vertadera indústria del segrest i dels hostatges que, a Espanya, va durar fins al regnat de Carles III, en la segona meitat del segle XVIII, i que no es va extingir del tot fins a la conquesta del nord d'Àfrica per Louis Philippe d'Orléans, rei de França, al decenni de 1830.

El cristianisme va anar suavitzant l'esclavatge substituint-lo per altres formes atenuades, sense, però, prohibir-lo totalment. Encara que al segle XIV sembla que es revifà la captura i compra d'esclaus, cal precisar que l'esclavatge va tenir un paper limitat a la vida econòmica de l'Europa occidental a l'Edat Mitjana, perquè tant el cristianisme com el dret germànic van contribuir a trobar una altra solució: els serfs de la gleba i els homes propis, lligats a la terra, encara que considerats lliures. El servatge, en les seves diferents formes, va ser la continuació natural i humanitzada de l'esclavatge, que va continuar, doncs, de manera limitada, i molt concentrada a l'àmbit del servei domèstic, cosa que explica que a la ciutat de Girona predominessin les esclaves de sexe femení.

Abundaven els mercats d'esclaus: Barcelona,¹¹ València, Ciutat de Mallorca i Eivissa en tenien. Sembla provada l'existència d'uns 3.000 esclaus a Catalunya l'any 1431,¹² la font principal dels quals era la captura de musulmans, mentre sovint els marins catalans capturats per pirates sarraïns eren venuts als mercats de Barbaria (terme que comprenia la costa de l'actual Algèria i de vegades també de Tunis: llurs habitants eren els berbers o berberiscos). Però també hi havia la compra, la *traite* per seguir l'expressió de Verlinden, als mercats com el de Venècia, on es compraven esclaus procedents de l'Europa oriental. A la

¹⁰ L'esclavatge es defineix com una "cosificació" o reducció de la persona a cosa, que passa a ser propietat d'un altre subjecte, però conservant en canvi el seu caràcter personal. El dret romà ha definit lapidàriament aquesta situació: *mancipium est res domini sui*. A l'Edat Mitjana cristiana aquest caràcter es dulcifica pel caràcter *empticium* de l'esclau, que pot redimir-se pagant un preu negociat amb el seu senyor. Aquesta *redemptio* és encoratjada per la jerarquia eclesiàstica, sobretot a través de les llicències de caritat, que animen els fidels a donar almoines per alliberar els esclaus invocant la llibertat inherent a la persona humana.

¹¹ El mercat d'esclaus barceloní estava situat al peu de la torre del Vescomtat, a l'actual plaça de l'Àngel. Els seus clients principals eren els musulmans d'Al-Andalus.

¹² Vegeu l'article de Núria Sales i Emmanuel Dufurcq al vol. 10 de la *Gran Enciclopèdia Catalana* "esclau-ava", que resumeix magistralment l'estat de la qüestió.

Mediterrània, la data simbòlica final pot fixar-se el 1766, quan un ambaixador del soldà marroquí comprà la llibertat dels esclaus musulmans que romanien a Espanya (a Barcelona, Sevilla i Cadis).

ESCLAVATGE I CRISTIANISME

La idea corrent, en l'àmbit popular i d'ensenyament, és que el triomf del cristianisme va comportar la desaparició de l'esclavatge al món antic. Aquesta idea respon a una realitat de fons, però té l'inconvenient de ser una simplificació. Encara que és ben cert que el cristianisme suposa una concepció de la persona incompatible amb l'esclavatge, no ho és menys que ha volgut situar-se sempre en una esfera diferent de la dels poders polítics. Cal deixar al Cèsar allò que és del Cèsar: "*Reddite quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo*" (Mt. 22, 21) i tothom ha de sotmetre's a les autoritats civils, perquè tota autoritat prové de Déu, de manera que qui s'oposa a l'autoritat s'oposa també a l'ordre que Déu ha establert (epístola de sant Pau als Romans 13, 1-7).¹³ Aquesta concepció és fonamental a les cartes de sant Pau, que recomana l'"estabilitat dels estats": cal mantenir-se a l'estat que cadascú tenia en el moment de fer-se cristià, sense posar un interès inútil a canviar una situació personal que ell considera d'importància secundària, encara que no veu malament intentar millorar-lo: "Si has estat cridat essent esclau, no t'hi amoïnis gaire; ara que si se't presenta l'oportunitat de tornar a ser lliure, no deixis d'aprofitar-la... però no tinguis desfici de canviar l'estat que tenies" (1 Corintis 7, 21).¹⁴ Ja veurem com aquest és exactament el punt

¹³ Donem el text de la Vulgata, que era el que llegien a l'època i que subratlla encara més la submissió a les autoritats: "*Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit: non est enim potestas nisi a Deo; quae autem sunt, a Deo ordinatae sunt. Itaque, qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt, nam principes non sunt timore boni operis sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac et habebis laudem ex illa: Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei qui malum agit. Ideo, necessitate subditi estote, non solum propter iram sed etiam propter conscientiam. Ideo enim et tributa prestatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum servientes. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem*" (Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam, B.A.C., Matriti, MMII, pàg. 1.104).

¹⁴ També aquí creiem oportú donar el text llatí, tal com es llegia llavors: "*Servus vocatus es? Non sit tibi curae, sed et si potes fieri liber magis utere ... Unusquisque in quo vocatus est, fratres, in hoc permaneat apud Deum*" (B.A.C., ibídem, pàg. 1.112)

en què se situen els nostres esclaus gironins, tan cristians com els seus amos, que accepten la seva situació però miren de “redimir-se” (és a dir, comprar la seva llibertat) fent servir el canal que els ofereix l'Església, que recomana als fidels ajudar-los amb les seves almoines per tal que puguin retrobar el seu “estat natural” volgut per Déu.

Encara que les notícies sobre els esclaus existeixen de manera dispersa en la documentació medieval,¹⁵ les llicències de captar són en aquest punt una font documental d'especial importància perquè, a l'hora d'enregistrar els casos, els agrupa, facilitant així el seu estudi.¹⁶ El primer cas registrat és el de Caterina, esclava grega de Bernat Miquel de Girona, que ha de pagar 26 lliures per redimir-se i que demana llicència l'any 1369.¹⁷ Un segle i quart més endavant seguim trobant esclaves que demanen llicència per redimir-se, elles o els seus fills,¹⁸ encara que a finals de l'Edat Mitjana la incidència de l'esclavatge sembla que disminueix considerablement. Predominen les esclaves, que semblen ocupades en el servei domèstic dels seus amos, encara que hi ha també un nombre menor d'esclaus, matrimonis i parelles. Repetim que, com diu Heers a l'obra ja citada, la funció principal dels esclaus al món mediterrani cristià era el servei domèstic. Això explica el predomini de les dones entre la població esclava, moltes d'elles joves. Els homes figuren amb menys freqüència a la documentació episcopal esmentada, perquè es destinaven a funcions com la de remar a les galeres,

¹⁵ Per citar un exemple, entre d'altres, vegeu el trasllat del 19 abril de 1402 del testament atorgat a Barcelona el 4 gener de 1371, en què Pere Marquès, senyor del castell de la Roca del Vallès, deixa a la seva muller, Gueraua, (a més del dot i esponsalici, joies i dues vànoves) una esclava captiva i el seu fill bastard: “*Item dimitto dicte domine uxori mee Joannam captivam et servam meam cum quodam eius filio spurio*” (Biblioteca de Catalunya, Arxiu, Perg. 553, R. 23786).

¹⁶ Vegeu la nota 1 de l'esmentat article nostre als *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XLVII, 2006: “L'altra cara de la Girona medieval”. Recordem una vegada més que es tracta de lletres episcopals per concedir el permís per captar o demanar almoines, i que el bisbe Ènnec de Vallterra (1362-69) va disposar que es registressin, cosa que va tenir com a resultat els sis grans volums que es conserven a l'Arxiu Diocesà de Girona sota el nom de *Quesitoria* (llicències per captar) i que abasten des de la segona meitat del segle XIV fins al mateix període del segle XVI (1364-1569), reflectint així dos segles de vida quotidiana gironina (Arxiu Diocesà de Girona, *Quesitoria* (llicències per demanar caritat) vol. I-VI).

¹⁷ *Quesitoria*, volum I, folis 5v-6. Caterina renova la llicència al cap d'un any (I, 15).

¹⁸ Una altra Caterina, ja lliure, demana llicència per captar per tal de redimir el seu fill Joan l'any 1486 (V, 212v). Clara, esclava de Pere d'Escala, ciutadà de Girona, vol *emfranquire Johannam eius filiam in teneribus animis sive etatis adhuc constitutam* (IV, 6v-7: 1443). Vegeu el cas de Joan Martell que citem a continuació (pàg. 4 i nota 20).

servir a l'exèrcit o treballar als camps. Naturalment, totes aquestes funcions es duïen a terme fora de la ciutat de Girona, i llurs documents consten en altres sèries.

Quant a les zones de procedència, Sardenya i Grècia s'emporten la palma, però hi ha també els països eslaus (d'on ve precisament el nom d'*esclau*): la costa dàlmata, Bulgària i el mar Negre, així com la regió dels "circassians" i dels "russos", noms que no es donaven amb gaire precisió, car les idees que hi havia a Girona sobre la geografia d'aquelles regions semblen més aviat nebuloses. Aquests esclaus *exòtics* provenien segurament de compres als mercats de Venècia i Constantinoble, a diferència dels sards, grecs i berbers, que més probablement procedien d'expedicions militars i corsàries. Examinem, doncs, per separat cadascun d'aquests grups.¹⁹

ESCLAVES VELLES I JOVES, SARDES I ORIENTALS

Ja hem vist que el primer cas d'esclavatge femení registrat a les *Quesitoria* de Girona correspon a una grega, Caterina, esclava de Bernat Miquel de Girona, que l'any 1369 demana llicència per captar per tal de reunir les 26 lliures que li caldrà pagar si vol redimir-se o comprar la seva llibertat.²⁰ Veïem que l'any següent renova la llicència, perquè li falten encara diners per tal d'arribar a la suma exigida per l'amo.²¹ Ja hem dit que el grup més nombrós de població esclava el formen les dones. Entre elles predominen les joves, i quan passen de 40 anys es fa constar, com veïem en el cas de Llúcia, esclava de Pere de Riera, ciutadà de Girona, que la ven per 35 lliures a un ciutadà de Barcelona, tot fent constar honradament que és *iam quadragenariam et ultra*.²²

¹⁹ Segons la *Guia-Inventari de l'Arxiu Diocesà de Girona*, entre 1369 i 1486 es registren 33 esclaves, 11 esclaus i 3 parelles.

²⁰ *Quesitoria*, vol I, folis 5v-6.

²¹ *Quesitoria*, vol. I, foli 15.

²² El 10 octubre de 1427, el bisbe Andreu Bertran (1419-29) concedeix llicència per captar d'un any de durada a una esclava de Pere de Riera, ciutadà de Girona, després d'haver estat informat pel seu senyor que l'havia venuda a Barcelona: "...*quandam servam suam, Luciam nomine, iam quadragenariam et ultra, vendiderit (non est diu) cuidam civi Barchinonensis civitatis pretio triginta quinque librarum monete barchinonensis terni...*" L'amo es reserva la facultat de vendre-la a millor preu (*adiecta condicione quod ipsa Lucia nulli alteri vendi valeat ampliori precio*), però l'edat de l'esclava no li permet fer-se gaires il·lusions, i s'ajusta a la proposta feta per la mateixa Llúcia (*Quesitoria*, vol. III, folis 113v-114).

També es dóna el cas d'un fill que redimeix la seva mare, que ha estat captiva en la guerra d'ocupació que menaven els catalans a Sardenya.²³

La primera esclava jove i soltera que trobem és Guillemoneta, esclava de Ros de Pineda, que compra la seva llibertat per 38 lliures.²⁴ Després de Guillemoneta trobem la bella Joana (1401) de la qual ja hem parlat en una altra ocasió;²⁵ Miquela, adolescent de 15 anys que el seu pare vol redimir per tal d'evitar que sigui enviada a un prostíbul;²⁶ Magdalena, redimida per la seva mare, que també havia estat esclava, amb ajuda de l'abat de Ripoll, que tem per la seva virginitat.²⁷ Algunes mostren gran seguretat en elles mateixes, i no sembla que depenguin de familiars o eclesiàstics benèvolos per tal d'alliberar-se, com és el cas de Maria, esclava de Guillem de Vilardell, donzell de Besalú, que demana llicència per captar al vicari del bisbe Bernat de Pau (1436-57) per tal d'aplegar 60 lliures, suma que ens permet suposar

²³ Jaume Martell vol redimir la seva mare, esclava d'un flequer de Barcelona, i arriba a Girona en demanda de llicència: "*Cum igitur Jacobus Martell, oriundus loci de Dualca diocesis d'Oristany Regni Sardinie, Franciscam matrem suam captivam Berenguerii Font flaquerii civitatis Barchinone, velit et affectet a dominio et servitute dicti Berenguerii Font liberare et, causante inopia qua laborat cum etiam noviter a simili servitute abdicatus fuerit, liberationem huiusmodi facere nequeat seu implere nisi vestris et aliorum christifidelium adiuvetur elemosinis et succursu...*" El bisbe Andreu Bertran (1419-29) li concedeix llicència d'un any, acompanyada de 40 dies d'indulgència per a cada cop i a cadascú que li faci almoïna (III, 97: 19 febrer 1426).

²⁴ *Quesitoria*, vol. II, foli 4 (9 maig 1388): "*Cum igitur venerabilis Russi de Pineda quondam in suo ultimo testamento quondam mulierem vocatam Guillamonetam servam et captivam suam emfranquiverit et dimiserit liberam et immunem ab omni dominio et potestate sua et suorum, sub tamen conditione et retentione quod ipsa teneretur et haberetur dare heredi suo triginta octo libras barchinonenses infra dictum tempus...*"

²⁵ Eduard Sierra Valentí: "L'altra cara de la Girona medieval", als *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XLVII (2006), pàg. 136: vegeu el document complet a l'apèndix documental del present article.

²⁶ *Quesitoria*, II, 64rv (31 març 1403): "...est quedam adolescentula, Michaela nuncupata, in XV sue etatis anno constituta, existens serva sive esclava cuiusdam mercatoris ville predicte, vocati Petri Tapiola, bone indolis et conversationis honeste, cuius pater, vocatus Petrus Oliverii, sartor eiusdem ville, quia videt illam ad vendendum per dictum dominum suum tradendam, dubitans, imo verisimiliter credens et percipiens, personas inhonestas illam velle emere fornicariam faciendo et aliter perutendo illa in spurciciis inhoneste, amore paterno tactus, dolore intrinsecus et precavens in futurum, convenit cum dicto Petro Tapiola domino suo ad hoc sibi propicio et benigno de eiusdem Michaelae filie sue rescato ad triginta libras barchinonenses per ipsum patrem eidem domino pro rescato huiusmodi persolvendas..." (N'hem parlat breument a "L'altra cara...", pàg. 136-137.)

²⁷ *Quesitoria*, III, 20v-21 (3 juny 1413): "...compatiens iuvenili etati ac infancie puellari Magdalene filie sue, que virginitatem suam Domino usquequaque dicitur custodisse intactam, eam redemit a dicti venerabilis Petri ses Preses dominio et servitute, precio videlicet quadraginta librarum..." (Vegeu "L'altra cara...", pàg. 137.)

que era jove i de físic agradable,²⁸ perquè una altra esclava de 30 anys només ha de pagar 50 lliures.²⁹ Bartomeva, filla de Joan d'en Biure i esclava de Francesc Vis de Girona, es rescata per 40 lliures, amb ajudes familiars, com sembla que es dedueix del text.³⁰

Sardenya, els Balcans, Grècia i les estepes situades al sud de **Rússia** són els principals llocs de procedència de les dones esclaves. El conflicte de Sardenya, que Santiago Sobrequés comparava amb “un Vietnam català”, en facilita les ocasions. Antònia ha estat feta esclava amb ocasió de la batalla de Sant Luri pel cavaller Guillem de Bordils, i Ventura és també sarda i captiva de Pere Sarraí, donzell de Cabanes.³¹ Sterina, *Regni Sardinie oriunda*, és esclava de Guillem Alemany de Bellpuig (*de Pulcropodio*) i demana caritat a fi de poder casar (*matrimonio collocare*) una filla seva de nom Juliana.³² Una altra Juliana, *natione Sardorum*, vol comprar la seva llibertat al seu amo, Pere Borrassà, ciutadà de Barcelona, *in certa peccunie quantitate inter eos conventa et concordata*,³³ i Francesca, *serva empticia de natione Sardorum*, ve des de Mallorca per tal de recollir almoines i comprar la llibertat al seu amo, el noble Pelai Unís (Vuís?), al qual ha pagat ja 25 lliures mallorquines.³⁴

El 20 març de 1424 trobem dues dones de **Ragusa** (actualment Dubrovnik) ciutat de la costa dàlmata que formava part indirecta de l'imperi adriàtic de la senyoria veneciana. Els noms de les dones fan pensar en esclaves més que en venecianes: *Maruçam Aradaçanam (alias Catherina) et Petruçam (alias Luciam) districtus ut dicitur Venetorum*. Maritza i Petruixka, com probablement se les anomenaria avui, han impugnat el seu servatge davant la reial audiència, i la reina Maria els ha donat la raó alliberant-les dels mercaders catalans Pere Font i Joan Padrós, que les havien abusivament esclavitzat. Ara volen tornar

²⁸ *Quesitoria*, III, 157rv (26 juliol 1436): “...antequam possit beneficio huiusmodi libertatis gaudere, sexaginta libras barchinonenses pro reschatu solvere teneatur”. Aquest sembla que és el sostre dels rescats, que oscil·len entre les 30 i les 60 lliures, superat en relativament poques ocasions.

²⁹ Joana, esclava de Ramon Bruguera de la Bisbal, que pensa a casar-se quan sigui lliure: “...ut ipsa Johanna, libertati reddita, postmodum matrimonio valeat collocari...” (III, 149: 24 març 1434).

³⁰ *Quesitoria*, IV, 161v (1457).

³¹ Tractem de tots dos casos a “L'altra cara...”, pàg. 134-135. Vegeu *Quesitoria*, III, 51v-52 i 54v.

³² *Quesitoria*, III, 84v-85 (2 novembre de 1423): “...quandam eius filiam iam adultam nomine Julianam, ut summe perobtat, nequeat matrimonio collocare nisi vestris et aliorum fidelium adiuvetur elemosinis et succursu”.

³³ *Quesitoria*, III, 142rv (29 desembre 1432).

³⁴ “Soluta iam residuo dicte quantitatis viginti quinque librarum Maioricensium...” (III, 156v: 26 juliol 1436).

al seu país (llavors considerat molt llunyà) i demanen llicència per captar per tal de pagar-se el viatge de tornada, portant lletres de recomanació de la reina al bisbe de Girona Andreu Bertran (1419-29).³⁵ A més, Maritza s'ha casat per poders amb Esteve d'Hongria, resident a Zara, també a la costa dàlmata, i vol reunir-se amb el seu marit, argument al qual el bisbe es mostra sensible.

Altres esclaves tenen també orígens exòtics. Angelina, esclava de la vídua d'un dels Vern de Girona, ve de Bulgària i es redimeix per 40 lliures.³⁶ Ramon Pere de Palau-sator té una esclava russa, de nom Caterina, que es redimeix per 60 lliures,³⁷ cosa que ens fa pensar que era més jove que Angelina. Totes dues són captivades, agafades en acció militar o en expedició a terres d'Orient, no comprades al mercat. Un mariner de Palamós, García Pintano, segurament aragonès o castellà, té una esclava circassiana que vol casar-se amb algun home que vulgui prendre-la (*cum aliquo viro sibi condescendente*) i demana llicència per captar per tal d'aplegar les 60 lliures del seu rescate.³⁸ Una altra circassiana, que té 30 anys i també es vol casar, és esclava de Germana Ferrer, monja del convent de Jonqueres de Barcelona, i ha d'aplegar les 45 lliures

³⁵ “*Cum igitur, sicut per litteras illustrissime domine regine Aragonum exhibitas nobis constat evidenter, in causa seu questione dudum in suo consistorio seu reginali audiencia ventilata inter Maruçam Aradaçanam (alias Catherina) et Petruçam (alias Luciam) oriundas civitatis Ragoçe, districtus ut dicitur Venetorum, libertatem proclamantes, et Petrum Font, patronum navis, ac Johannem Padrés, mercatores cives Barchinone, asserentes ipsas mulieres ut servas et captivas per ipsum Petrum Font, patronum in dicta civitate Ragoçe a quoddam dicto proprio fuisse certo precio comparatas, ipsa domina regina suam duxerit sententiam promulgandam in et cum qua // declaravit dictas mulieres fore et esse debere liberas et alforras et ab omni iugo servitutis exemptas, et ipsas fuisse semper ingenuas et debere gaudere privilegio civium romanorum, dictaque Aradaçana (alias Catherina) post huius sue libertatis declarationem matrimonium contraxerit per verba legitime de presenti cum Stephano d'Ongria, civitatis Atzara, ipsique coniuges cupiant ad terram propriam remeare...*” (III, 88v-89).

³⁶ “*Cum itaque Angelina, de natione Burgariorum, serva et captiva venerabilis domine Caterine, uxoris relicte venerabilis [espai en blanc] Vern, civis Gerunde quondam, a sua domina supradicta obtinuerit quod precio quadraginta librarum barchinonensium sibi exsolvendarum a iugo sue captivitatis penitus sit inermis...*” (III, 155rv: 14 març de 1436).

³⁷ “*Sub data XXVIII° mensis Januarii anni M.CCC.XXXVIII fuit expedita littera quesitorie Caterine, serve de nascione Russorum, captive empticie et cetera, serve venerabilis Raymundi Petri loci de Palacio de Turri, que se redemit precio LX librarum...*” En aquest cas sabem fins i tot el preu que va cobrar la vicaria episcopal per tal d'excedir el pergami de llicència: 8 sous, anotats al marge del registre per un meticulós clerge buròcrata (III, 165: 28 gener de 1439).

³⁸ “*Cum itaque Lucia, serva empticia de nacione Xircorum, propria Garcie Pintano marinerii ville de Palamosio, diocesis Gerundensis ante fate, a suo domino antedicto gratiam obtinuerit quod precio LX librarum sibi exsolvendi a iugo sue captivitatis perpetuo sit immunis, sitque intentionis huiusmodi libertatis gracia obtenta motrimonium (sic) contrahendi cum aliquo viro sibi condescendente...*” (IV, 45rv: 17 octubre de 1446).

del rescat, i encara li'n falten 25. És per això que ve a Girona, i aquí obté una llicència d'un any, acompanyada de 40 dies d'indulgència.³⁹

ENAMORAR-SE D'UNA ESCLAVA

Les llicències de la sèrie *Quesitoria* deixen entreveure històries d'amor, algunes prou romàntiques, que mostren que fins i tot en aquella condició d'esclavatge els sentiments més humans podien florir en una bella romança. La grega Caterina, de la qual ja hem parlat abans perquè és la primera esclava que figura als registres, ha estat *per longum tempus* esclava de Bernat Miquel de Girona; ara el seu amo li ha permès casar-se i redimir-se per 26 lliures, de les quals li'n manquen encara 16: demana una llicència de caritat el 24 juliol de 1369 i una altra el 9 març de 1370.⁴⁰ També hem parlat dels casos de Domènec, fill de Constança, esclava de Pere Cornellà, ajudada pel bracer gironí Bernat de Queixans,⁴¹ i de Miquela, que vol casar-se amb el seu amant, Pere Ferrer de Brunyola, un menestral que la tenia per concubina i que n'havia tingut fills i filles,⁴² així com de Jordi i Caterina, esclaus de Bernat de Reixach, cavaller de Cadaqués,⁴³ i de Jordi i Elionor, matrimoni d'esclaus d'Alemanys de Bellpuig, donzell de Tortellà.⁴⁴

Els esclaus eren de vegades un matrimoni, generalment captivat després de casar-se, però abunden les històries d'amor entre una esclava ocupada en tasques de servei domèstic i un home lliure, que podia pertànyer a la petita noblesa i fins i tot ser fill de l'amo (que no deixa per això de reclamar un rescat, potser pel mal humor que li provoca el desigual enamorament del fill).

³⁹ "*Cumque Margarita, de nascione Xarquesiorum, etatis XXX annorum vel circa, serva empticia venerabilis religiose domine Germane Ferrera, monialis monasterii de Jonqueriis civitatis Barchinone, a sua domina antedicta gratiam obtinuerit quod precio quadraginta quinque librarum monete currentis sibi exsolvendarum iugum servitutis huiusmodi excutere valeat, postque ipsa Margarita intendat matrimonium contrahere et prolem ad Dei servicium procreare (...) viginti quinque libras restantes ex precio sue huiusmodi redempcionis ad solvendum habere et solvere nequeat nisi christifidelium iuvetur elemosinis et succursu...*" (IV, 142v: 2 abril de 1455)

⁴⁰ *Quesitoria*, I, 5v-6 ; I, 15.

⁴¹ *Quesitoria*, I, 58v (10 gener de 1374). Aquest cas s'inclou amb les parelles perquè sembla que Bernat té relació amb Caterina i podria ésser el pare de Domènec.

⁴² *Quesitoria*, II, 2v-3.

⁴³ *Quesitoria*, III, 30 (31 maig de 1414).

⁴⁴ *Quesitoria*, III, 74rv (6 maig de 1421).

El primer cas documentat a la sèrie (1388) és el de Miquela, una esclava per a la qual Pere Ferrer de Brunyola demana llicència per captar a fi de pagar-se la redempció, perquè s'hi ha casat.⁴⁵ Margarida, esclava de Pere Ros, hostaler de Vilafreser, vol casar-se amb Vicenç Ermengol de la mateixa localitat (*sitque intencionis, huiusmodi libertatis gracia obtenta, matrimonium contrahendi cum Vincencio Ermengaudi, de Villafredario*).⁴⁶ Maria, russa de nació i esclava de Pere Benet de Girona, s'havia casat amb un sastre alemany resident a Girona i no havia pogut consumir la seva unió (*huiusmodi matrimonium perficere nequeat, prout fide dignorum relatibus didiscimus esse verum*).⁴⁷ Una altra Maria, esclava a Torroella de Montgrí, vol casar-se amb el fuster Tomàs Pasqual;⁴⁸ i Antònia, jove esclava del cavaller Joan Margarit, també vol redimir-se i buscar un marit, ajudada per persones devotes i pel bisbe Andreu Bertran, que li concedeix llicència d'un any *pro matrimonio*.⁴⁹

ELS ESCLAUS EN MASCULÍ

Els **homes** no falten, encara que són menys nombrosos i generalment joves. El primer esclau documentat a la sèrie (1378) és l'esmentat Domènec, fill de Caterina, esclava de Pere de Cornellà, del qual procura redempció el bracer Bernat de Queixans, de Girona. Alguns malden també per casar-se, com un tal *Georgio*, potser sard, *servo de medona de Corbera, senyora de Púbol, qui se talliavit ad rescatum ut valeat contrahere matrimonium*.⁵⁰

⁴⁵ *Quesitoria*, vol. II, folis 2v-3.

⁴⁶ *Quesitoria*, III, 163 (27 juny de 1438).

⁴⁷ *Quesitoria*, III, 166rv.

⁴⁸ "*Cum igitur Thomas Paschal, fusterius, habitator ville Turricele de Montegrino, hoc solo respectu caritatis proposuerit Mariam, servam et captivam Guillermi Fuster dicte ville precio certe quantitatis nondum dicto suo domino exsolute nuper ad libertatem datam et satis in iuvenili etate constitutam in uxorem ducere, quod fieri nequid si nisi prius dicta quantitas dicto domino suo exsolvatur et ipsa Maria plenissime restituatur libertati ut matrimonium ipsum debite consumetur; hoc tamen votum, cum proprie dicti Paschalis facultates ad id non sufficiant cum sit pauper, impleri non potest nisi vestris adiuvetur elemosinis et succursu...*" (IV, 130v: 7 agost de 1453).

⁴⁹ "*Cum igitur, aliquorum christifidelium aucta devocio, Anthoniam, servam honorabilis Johannis Marguariti militis, in iuvenili etate constitutam, honestate et moribus conspicuam, cupiant et affectent a dominio et potestate dicti domini sui quitiam facere et immunem, eamque plenissime restituere libertati, sicque factam liberam matrimonio collocare, hoc tamen cum peccunie quas de proprio condonare proposuerunt ad id non sufficiant facere nequeant nisi vestris adiuventur elemosinis et succursu...*" (III, 95v: 28 setembre de 1425).

⁵⁰ *Quesitoria*, IV, 110 (3 agost de 1452).

Els **sarraïns** són, molt naturalment, el grup més nombrós, donada la guerra contínua de segrest i hostatges que es menava entre les dues bandes de la Mediterrània. El 18 agost de 1429 trobem un berber ja batejat amb el nom d'Antoni, que es redimeix per 60 lliures a Sant Julià de Ramis.⁵¹ El seu amo, en Garriga, li permet pagar en dos terminis, i el bisbe Andreu Bertran, edificat per la devoció del convers, afegeix 40 dies d'indulgència a la llicència d'un any que li concedeix. Un altre sarraí, esclau de la vídua del teixidor Guerau, es redimeix per 50 lliures el 7 gener de 1438,⁵² però el 29 juliol de 1447 (gairebé 10 anys més tard!) el trobem encara captant per a la seva redempció inacabada encara que els seus amos ja han mort tots dos i ell està pagant els seus hereus, després de llargues anyades captant per una llibertat que no acaba mai d'arribar.⁵³ Sarraí és també "*Amet*" (Ahmed), esclau de Francesc Gracià, metge de Girona, que li fixa el preu (molt elevat) de 70 lliures per a la seva redempció.⁵⁴

Troblem també un **etiòp**, expressió que en aquell temps no es referia a un natural d'Etiòpia (regió pràcticament desconeguda llavors i que s'identificava nebulosament com a la "*Terra do Preste João*"), sinó simplement a un africà de raça negra, probablement procedent del Sahel o del Senegal, o emigrat des d'aquestes regions al Marroc o Barbaria, i que es vol casar i "procrear fills per al servei de Déu", però abans ha de redimir-se pagant 36 lliures al seu amo

⁵¹ "*Cum igitur, sicut nostro sit deductum auditui, Garrigua, parrochie Sancti Juliani de Ramis nostre diocesis supradicte, quemdam servum suum Anthonium nomine, nacione Barbarorum, qui (iam est diu) sacrum bapbtisma recepit cum devocione maxima et honore, plenissime restituerit libertati, addicta tamen condicione expressa ut pro sua liberatione et rescato suo domino memorato solvere teneatur sexaginta libras monete barchinonensis terni (videlicet: de presenti, triginta libras monete predictae; et restantes alias triginta libras infra quatuor annos proxime subsequentes)...*" (III, 130v-131: 18 agost de 1429).

⁵² "*Bernardus Geraldí, servus empticius domine Geralde, uxoris relicte d'en Guerau quondam textoris panni lini, de nacione Serracenorum, a domina sua antedicta obtinuit quod precio quinquaginta librarum barchinonensium (que fuerunt precium sue vendicionis) sibi exsolvendarum a nexibus et iugo sue captivitatis liber sit et perpetuo immunis...*" (III, 160v-161).

⁵³ "*Cum itaque Bernardus Geraldí, servus empticius domine Geralde, quondam uxoris relicte d'en Guerau, textoris panni lini civitatis Gerunde, vita functorum, de nacione Serracenorum, a dicta domina sua dum in humanis agebat obtinuerit quod precio quinquaginta librarum monete Barchinone (que fuerunt precium sue vendicionis) sibi excolendarum a nexibus et iugo sue captivitatis liberaretur ... de quibus adhuc restant ad solvendum viginti libras...*" (IV, 53v).

⁵⁴ *Quesitoria*, IV, 137v (1454).

Joan Estanyol, batlle del castell de Cruïlles,⁵⁵ del qual “ha obtingut la gràcia” (que podia, doncs, ser-li denegada) d’aconseguir la seva llibertat si pagava la quantitat acordada. El bisbe Bernat de Pau (1436-57) li concedeix llicència de captar durant un any, i li afegeix 40 dies d’indulgència.

No falten tampoc entre els homes els **russos** i els **circassians**, que, no sabem per quina via, han arribat a Girona, on viuen com a esclaus. El 2 març de 1423 trobem Antoni, *natione Russorum*, esclau de Jaume Arloví, barber de Girona, que li demana l’elevada suma de 200 florins d’or d’Aragó per a la seva redempció.⁵⁶ Un altre Antoni és circassià i esclau d’Elies Marquès, donzell de Monells, que li demana 60 lliures pel rescat.⁵⁷ Hi ha encara un altre Antoni, també circassià, esclau a Foixà de Bernat Ribot, ciutadà de Girona, que es redimeix també per 60 lliures.⁵⁸

Altres esclaus mascles presenten poca originalitat. Joan, esclau de Bernat Sitjar, ciutadà de Girona, crida l’atenció per l’elevada quantitat que ha de pagar, car encara “li manquen” 80 lliures per pagar.⁵⁹ Jordi (“*Georgio*”, potser un sard) es redimeix per 60 lliures a Torroella de Montgrí, on és esclau de Lluís Ponç, i obté una llicència de dos anys.⁶⁰ Joan Serradell té només 15 anys. És esclau de misser Bernat de Bell-lloc, ciutadà de Girona, i la seva mare (que ha estat esclava ella mateixa però ara s’ha redimit i s’ha casat amb un

⁵⁵ “*Cumque Cristophorus Jordi, Etiopus, servus empticius Johannis Stanyol baiuli castri de Crudiliis dicte nostre diocesis, a suo domino predicto gratiam obtinuerit quod precio triginta sex librarum monete Barchinone terni sibi exsolvendarum iugum servitutis huiusmodi excutere valeat, postque idem Christophorus Jordi intendat matrimonium contrahere et prolem ad Dei servicium procreare...*” (IV, 113: 30 octubre de 1452).

⁵⁶ “*Jacobus Arlovin, barbitonsor dicte civitatis Gerunde, quendam servum suum nomine Anthonium natione Russorum primitive et naturali restituerit libertati, adiecta tamen conditione ut idem Anthonius predicto Jacobo ducentos florenos auri Aragonis pro dicta eius redemptione et libertate solvere teneatur...*” (IV, 81rv: 2 març de 1423).

⁵⁷ “*Cum itaque Anthonius, de nacione Xarquesiorum, servus empticius ven. Elie Marquès, domicelli castri de Monellis nostre diocesis predicte, a suo domino antedicto gratiam obtinuerit quod precio sexaginta librarum monete bar. terni sibi exsolvendarum iugum servitutis huiusmodi excutere valeat, postque idem Anthonius intendat matrimonium contrahere et prolem ad Dei servicium procreare...*” (IV, 77v-78: 12 març de 1449).

⁵⁸ “*Similis pro Antonio, servo empticio de nacione dels Carquens Bernardi Ribot, civis Gerunde habitatoris loci de Foxano, qui se redemit precio LX librarum...*” (IV, 77v, marge inferior: 13 juny de 1449). Cal remarcar que els dos circassians vivien a prop i es van redimir pel mateix preu i amb poc temps de diferència, probablement ajudant-se l’un a l’altre).

⁵⁹ “*...octuaginta libras monete barchinonensis terni restantes ad solvendum ex dicta maiori peccunie quantitate...*” (III, 90v-91: 3 juliol de 1424).

⁶⁰ *Quesitoria*, IV, 28: 2 agost de 1445.

pescador de Blanes) vol rescatar-lo.⁶¹ El gironí Joan Margarit té un esclau de 18 anys que rescata per 40 lliures⁶² i el sabater Joan de Puig, de Girona, ven la llibertat al seu esclau Jordi per 60 lliures.⁶³

ELS PRIVILEGIS DE L'ORDE DE LA MERCÈ I DE LES "DONES POBRES" DE SANTA CLARA

No podem acabar sense una paraula sobre dues institucions gironines especialment presents a les *Quesitoria*. L'orde de la Mercè tenia una posició de privilegi en relació amb les llicències de captar, perquè canalitzava les almoines, sobretot pel que fa als captius cristians en terres musulmanes, però també en altres àmbits. El bisbe Jaume Satrilla (1369-74) ho recorda en una lletra en català, sens dubte destinada a ser llegida des de la trona: "*Notificam-vos que en alscons privilegis atorgats per los Sancts Pares Apòstols als freres de l'Orde de Sancta Maria de la Mercè dels Catius, los quals freres trebaylen e s'esforcen de recobrar los catius crestians qui són presos e cativats en podre de infeels anamychs de la fe crestiana, entre les altres se contenen les gràcies e indulgències següents...*" El bisbe esmenta a continuació els privilegis de Bonifaci VIII, Alexandre I, "*item papas Urbà, Innocent, Adrià, Honori, Gregori, Celestí, Benet e altres XV papas...*"⁶⁴ El mateix bisbe atorga àmplies llicències a les monges del convent de Santa Clara, fundació especialment estimada pels menestrals gironins i pels jurats de la ciutat, les filles dels quals hi professaven sovint (a diferència de les dels nobles, que ingressaven a les benedictines de Sant Daniel).⁶⁵ Les monges de Santa Clara, eren llavors ja feia temps ("*antiquitus*") instal·lades al camí que anava de Girona cap a migdia, no gaire lluny del convent de framenors de Sant Francesc, on es reunien els jurats i el consell

⁶¹ "*Cum igitur Johanna, que fuit serva ven. Bernardi de Belloch, legum doctoris civis Gerunde, nunc vero uxor Antoni Andree piscatoris ville de Blanis nostre diocesis, ab ipso domino suo obtinuerit pro certo precio quantitatis pecunie sibi exsolvende a nexibus et iugo captivitatis liberare valeat et emfrangere Johannem eius filium, nuncupatum Serradell, in XV° etatis anno constitutum...*" (IV, 98v-99: 11 juny de 1451).

⁶² *Quesitoria*, IV, 153v (7 agost de 1456).

⁶³ *Quesitoria*, V, 68-69 (17 juny de 1461).

⁶⁴ *Quesitoria*, I, 13v-14 (15 gener de 1370: *De Mercede Captivorum*).

⁶⁵ *Quesitoria*, I, 10v-11 (1369: "*Santa Clara. Monastir: Cum igitur infra dictam civitatem ecclesia et monasterium monialium Minoristarum sub invocatione Sancte Clare ad laudem et gloriam Dei antiquitus sit constructa et suppetentes non habeant facultates ex quibus in vestimentis, luminariis et aliis ornamentis ecclesiasticis et reparacionibus in omnibus nec dictis ecclesie et monialium necessariis valeant provideri...*").

general de la ciutat. Per entendre'ns, eren a prop de l'actual carrer de Ferran Agulló i a tocar de l'actual Gran Via de Jaume I, on van residir fins que les necessitats defensives de la ciutat van obligar a enderrocar el convent (que es va traslladar a mitjan segle XVII a l'actual carrer de Santa Clara) i a construir al seu lloc un baluard de la muralla. Les clarisses obtenen regularment llicència per tal de demanar caritat, com es dedueix dels registres de les Quesitoria: *Die XXII^a Julii anno a nativitate Domini M^o. CCCC^o. XL quinto (...) die II^a Augusti anno predicto fuit expeditum quesitorium monasterii Sancte Clare Gerunde, ad annum in forma solita.*⁶⁶

APÈNDIX DOCUMENTAL (I): ESQUEMES TIPOLÒGICS DELS REGISTRES

Oferim a continuació la transcripció d'alguns enregistraments de llicències de captar que ens han semblat més interessants i aptes per tal d'estudiar l'estructura d'aquest tipus de lletra episcopal.⁶⁷ Dividim els documents en 8 parts típiques, que acostumen a repetir-se a les altres llicències, encara que no és necessari que totes apareguin en cada enregistrament. Sovint, però no sempre, hi ha un títol al marge amb un resum del document [I], el text del qual comença per l'adreça episcopal. En aquest punt, cal tenir en compte que quan un bisbe era "creat" cardenal, com és el cas de Berenguer d'Anglesola, el seu títol correspon a una església de Roma, i a Girona assumeix les funcions canòniques d'"administrador apostòlic" de la diòcesi [II]. El text segueix per una exhortació formulària (abreujada o no: *Tantum vos...*) a les obres de caritat [III] i a continuació es fa una exposició del cas, iniciada per la fórmula *Cum igitur...* [IV], acompanyada de les corresponents fórmules d'ajuda dels fidels [V] i dels clergues [VI], l'atribució d'indulgències, la durada de la llicència [VII] i la datació, sempre feta a Girona, amb alguna excepció esporàdica de datació a llocs de residència estival etc. [VIII]. No cal dir que la part més interessant és la IV (l'exposició del cas), que és la que cal examinar sempre en primer lloc per tal com ens forneix tota la substància dels fets.

1369, juliol 24 (I, 5v-6): el bisbe Jaume Satrilla (1369-74) atorga llicència de captar a Caterina, esclava grega de Bayer, ciutadà de Girona, que s'ha casat amb Bernat Miquel, també de Girona, per tal d'aplegar les 26 lliures del seu rescat, de les quals, li'n falten encara 16.

[I-II: adreça general abreujada per *etceteració* i referència a document anterior] *Universis et singulis christifidelibus per Gerundensem civitatem et diocesim constitutis et cetera: ut supra.*

⁶⁶ Quesitoria, IV, 28: 2 agost de 1445. L'expressió "in forma solita" indica que es renovava cada any.

⁶⁷ Caldrà que insistim aquí en l'article ja citat de Pilar Pueyo Colomina ("Litterae acaptandi concedidas por el arzobispo de Zaragoza Dalmau de Mur en los años 1433-1440": vegeu la nota 1).

[III: exhortació abreujada per *etceteració*] *Tanto vos, et cetera.*

[IV: exposició del cas] *Cum igitur Catherina, de genere Grecorum, in civitate Gerunde sclava et <captiva> serva et captiva extiterit per longum tempus, noviter viro nupserit (videlicet, Bernardo Michaelis, filio Bernardi Michaelis, de Gerunda) et pro redemptione eiusdem viginti sex libras barchinonenses de terno, licet eas non haberet, promiserit se daturam, de quibus per Dei gratiam decem iam solutis; pro residuis vero XVI exsolvendis adhuc remansit et remanet captiva et sclava, et sub potestate venerabilis Bayerii, civis Gerunde, et ad eas persolvendas absque christifidelium elemosinis et succursu sibi non suppetant facultates;*

[V: demanda d'ajuda als fidels] *ideo, universitatem vestram rogamus in Domino et oramus ac in remissionem vestrorum iniungimus peccatorum quatenus de bonis a Deo vobis collatis pias elemosinas et grata caritatis subsidia eidem Caterine ad opus sue redemptionis misericorditer erogetis, ut per subventionem vestram redimi possit et liberari valeat a servitute et captivitate, vosque per hec et alia bona que domino feceritis inspirante ad eterna gaudia valeatis feliciter pervenire.*

[VI: demanda de col·laboració als clergues] *vobis autem, ecclesiarum rectoribus vel vestrorum loca tenentibus, in virtute sancte obediencie dicimus et mandamus quatenus quantumque dictam Caterinam ad vos et vestras ecclesias declinare contingerit elemosinas petituram, presentibus communitam, eam benigne recipiatis et necessitatem eiusdem populo vobis commisso in vestris ecclesiis exponatis, sperantes inde ab illo premium qui in centuplum remunerat omne bonum,*

[VII: durada de la llicència] *presentes enim litteras per [espai en blanc] proximum valere volumus, et non ultra.*

[VIII: datació] *Data Gerunde, XXIII die Julii et cetera.*

1370, març 9 (l,15): el bisbe Jaume Satrilla (1369-74) renova a Caterina, esclava grega de Bayer, ciutadà de Girona, que s'ha casat amb Bernat Miquel, també de Girona, la llicència de captar per tal d'aplegar les 5 lliures que encara li falten per pagar el seu rescat.⁶⁸

[I-II: adreça episcopal, sense títol marginal] *Jacobus, Dei gratia episcopus Gerundensis,⁶⁹ universis christifidelibus per Gerundensem civitatem et diocesim constitutis ad quos presentes pervenerint: salutem in domino et bonis semper operibus habundare.*

⁶⁸ Els comptes d'aquest registre són una mica confusos. Caterina diu ara que deu 24 lliures, quan l'any abans n'havia confessat 26, i no consta que el seu amo li hagi rebaixat el preu del rescat; com que ja n'ha aplegat 19, ja només en deu 5. Una altra cosa confusa és que encara no ha passat un any des de la llicència anterior, que deixava en blanc la durada, i que ara se li concedeix només per mig any.

⁶⁹ Jaume Satrilla o de Trilla (1369-74).

[III: exhortació a les obres de caritat] *Tanto vos ad pietatis et caritatis opera libentius invitamus quanto vos ipsos ad ea exercenda reperire credimus promptiores.*

[IV: exposició del cas] *Cum igitur Caterina, de gente Grecorum, in civitate Gerunde sclava, serva et captiva extiterit per longum tempus et pro redemptione eiusdem XXIII (sic) libras Barchinonenses de terno (licet eas non haberet) promiserit se daturam, de quibus per Dei gratiam XIX iam solutis: pro residuis vero quinque exsolvendis non habeat facultates⁷⁰ christifidelium elemosinis⁷¹ adiuvetur;*

[V: demanda d'ajuda als fidels] *ideo, universitatem vestram rogamus et in Domino exortamur ac in remissionem vestrorum iniungimus peccatorum quatenus de bonis a Deo vobis collatis pias elemosinas et alia grata caritatis subsidia eidem Caterine ad opus sue redemptionis misericorditer erogetis ut per subventionem vestram eidem Caterine laudabiliter consulatur et dictas quinque libras solvere valeat, vosque per hec et alia bona que Domino feceritis inspirante ad eterna gaudia valeatis feliciter pervenire.*

[VI: demanda de col·laboració als clergues] *Vobis autem ecclesiarum rectoribus vel et vestrorum loca tenentibus dicimus et mandamus quatenus quandocumque dictam Caterinam ad vos et ecclesias vestras⁷² declinaverit elemosinas petituram, presentibus communitam, eam benigne recipiatis et necessitatem eiusdem populo vobis commisso in vestris ecclesiis exponatis, sperantes inde ab illo premium qui in centuplum remunerat omne bonum.*

[VII: atribució d'indulgències i durada de la llicència] *Nos enim, de Domini nostri Ihesu Christi misericordia⁷³ et beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis qui predicte Caterine manus suas porrexerint adiutrices, XL dies de iniunctis eis legitime penis per Spiritus Sancti gratia misericorditer in Domino relaxamus; presentes vero durare volumus per medium annum proxime venturum et non ultra.*

[VIII: datació] *Data Gerunde, IX die Marcii anno a nativitate Domini M^o CCC^o LXX°.*

1374, gener 10 (I, 58v): el bisbe Jaume Satrilla (1369-74) atorga llicència al bracer Bernat de Queixans per tal de captar per a la redempció de Domènec, fill de Constança, esclava de l'hostaler gironí Pere de Cornellà.

[I-II: adreça episcopal, sense títol marginal] *Jacobus, Dei gratia episcopus Gerundensis, universis et singulis christifidelibus per civitatem et nostram diocesim Gerundensem constitutis ad quos presentes pervenerit: salutem in Domino et bonis semper operibus habundare.*

⁷⁰ Ratllat: "absque..."

⁷¹ Ratllat: "et succursu..."

⁷² Ratllat: "declinare contingerit..."

⁷³ Ratllat: "confidentes..."

[III: exhortació a les obres de caritat] *Tanto vos ad caritatis et pietatis opera libentius invitamus quanto ad ea exercenda vos invenire credimus promptiores.*

[IV: exposició del cas] *Cum igitur Bernardus de Quexanis, bracerius Gerunde, devotione motus, cum Dei adiutorio ac christifidelium elemosinarum largicione et succursu velit et intendat redimere, emfranchire et a servitute et captivitate liberare Dominicum, filium parvulum cuiusdam mulieris vocate Constantie, captive Petri Corneyani hostalerii Gerunde,*

[V-VI: demanda d'ajuda als fidels, sense demanda als clergues] *eapropter universitatem vestram attente rogamus et in Domino exortamur ac vobis in remissionem vestrorum iniunbimus peccatorum et cetera (ut inferius, mutatis mutandis, et cetera).*

[VII: durada, sense indulgències] *presentes per proximum biennium valituris.*

[VIII: datació] *Data Gerunde, X die Januarii anno a nativitate Domini M^o CCC^o LXX° quarto.*

1401, gener 4 (II, 64rv): el bisbe Berenguer d'Anglesola (1384-1408) atorga llicència de captar a Joana, esclava de 22 anys, que el seu amo ha venut a l'hostaler gironí Pere de Camós per 116 florins i que algunes persones piadoses volen rescatar per evitar els perills que el servei a l'hostal podria representar per a la seva virtut, a causa de la seva gran bellesa.

[I: títol al marge] *Pro captiva christiana redimenda a christiano domino suo: vos ipsos.*

[II: adreça episcopal] *Berengarius, miseracione divina tituli Sancti Clementis presbiter cardinalis, administrator auctoritate apostolica ecclesie Gerundensis⁷⁴ universis christifidelibus per dictam civitatem et nostram Gerundensem diocesim ubilibet constitutis: salutem in Domino bonisque semper operibus abundare.*

[III: exhortació a les obres de caritat] *Tanto vos ad caritatis et pietatis opera libentius invitamus quanto vos ipsos ad ea exercenda reperire credimus promptiores.*

[IV: exposició del cas] *Cum igitur, sicut Nobis constat relatibus fidedignis, quedam sit serva sive⁷⁵ captiva adulescens, Johanna nomine, vicesimum secundum sue agens annum etatis, nata et nutrita in domo quadam eius dicte civitatis magnatibus seu maioribus et honestis⁷⁶ que etiam ab eius ineunte infantia citra satis venusta facie et decora aspectu virginitatem suam et pudicitiam Deo comendans integram custodivit, serviens etiam domino*

⁷⁴ Berenguer d'Anglesola i de Ribelles, bisbe de Girona (1384-1408); defensà Benet XIII, que el feu cardenal del títol de San Clemente de Roma (1397) i a partir d'aquest moment tingué la consideració d'administrador apostòlic de la diòcesi de Girona.

⁷⁵ Ratllat: "sclava..."

⁷⁶ (Espai en blanc amb tres ratlles en lloc del nom de l'amo.)

suo et eius domui simpliciter sine querela; quam siquidem ipse eius dominus (quadam necessitate quasi compulsus) habuit vendere, sicut et vendidit, Petro de Camonibus⁷⁷, concivi suo, pretio CXVI florenis auri de Aragonia, ipsaque Johanna (licet ipse concivis dominus suus bonus et honestus existat) quia tamen hospitium tenet commune viantibus undecunque quibus et ipsa assistere cogitur necessario et servire ut est in similibus assuetum, quia etiam inter viantes ipsos consuevit pluries adesse petulcos et aliter inhonestos ac etiam impudicos inter quos adolescentulas conversari die noctuque periculum iminet, presertim attenta fragilitate sexus muliebris et astuta versutia petulcorum. Propter quod nonnullae per- // sone devote, compatientes dicte Johanne, eius honestatem et indolem laudabilem notam ab eius cunabulis contemplando, volunt illam eripere a periculo iminenti predicto et aliis inde sinistris que solent ex similibus pervenire, cum dicto eius ultimo domino hostalerio concordarunt pacto super hiis cum instrumento publico firmato utriusque inito inter eos, videlicet: quod ipsa Johanna, hinc ad et per totum mensem⁷⁸ Decembris prosime venturi solvat et tradat eidem domino suo, realiter cum effectu, totum pretium prelibatum, sicque ipsa faciente, sit et remaneat perpetuo libera atque franca.

[V: demanda d'ajuda als fidels] *Cumque etiam, sicut per dictas personas subiuncta supplicatio enarravit, ipsa Johanna nihil penitus habens, dictum pretium habeat interim querere acceptando et per consequens sint ad hoc sibi necessaria spiritualia auxilia et mundana: pro tanto Nos, attentis predictis, supplicatione humili super huiusmodi Nobis facta benigne admissa, universitatem vestram rogamus et in Domino exhortamur ac in remissionem vestrorum vobis iniungimus peccatorum quatenus de bonis a Deo vobis collatis dicte Johanne captive pro liberatione sua et aliis supradictis misericorditer erogetis ut per subventionem vestram a periculis anime sue et corporis⁷⁹ et aliis supradictis eripi valeat et tueri, Domino assistente, vosque per hec et alia bona que Domino feceritis inspirante ad eterne mereamini felicitatis gaudia pervenire.*

[VI: demanda de col·laboració als clergues] *Vobis autem clericis dicte cathedralis et aliarum ecclesiarum civitatis et diocesis predicte curam regentibus animarum, tenore presentium dicimus et mandamus in virtute sancte obedientie et sub excommunicationis pena quatenus cum lator presentium ad vos seu dictas ecclesias declinabit pro dicta Johanna ratione premissa elemosinas petiturus, illum benigniter admittentes, necessitatem dicte Johanne vobis commissis plebibus exponatis; plebes ipsas ad benefaciendum eidem salubribus monitis piisque exhortationibus inducendo, sperantes inde ab illo premium qui in centuplum remunerat omne bonum.*

[VII: atribució d'indulgències i durada de la llicència] *Nos enim, de Domini nostri Ihesu Christi misericordia ac beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis qui dicte Johanne seu pro eiusdem liberatione iamdicta*

⁷⁷ Ratllat: "cuidam..."

⁷⁸ Ratllat: "Aprilis..."

⁷⁹ Ratllat: "eripi valeat..."

manus suas porrexerint adiutrices, centum dies de iniunctis eis penitentiis per Spiritus Sancti gratiam misericorditer relaxamus, presentibus post dictum <Aprilem> Decembrem minime valituris.

[VIII: datació] *Data Gerunde, die III^a Januarii anno a nativitate Domini M. CCCC. primo.*

1436, juliol 26 (III, 157rv): el vicari episcopal Dalmau de Raset atorga llicència de captar a Maria, esclava de Guillem de Vilardell, donzell de Besalú, per tal de poder pagar-li les 60 lliures que li demana pel seu rescat.

[I: títol al marge] *Pro quadam serva.*

[II: adreça del vicari episcopal] *Dalmacius de Raseto, decretorum doctor, archidiaconus Gerundensis, reverendi in Christo patris et domini domini B.,⁸⁰ Dei gratia electi et confirmati Gerundensis, vicarius in spiritualibus et temporalibus generalis, universis et singulis christifidelibus per civitatem et diocesim Gerundensem ubilibet constitutis: salutem in Domino Jhesu Christo et bonis semper operibus habundare.*

[III: exhortació] *Cum redemptor noster, tocius conditor creature, ad hoc propiciatus humanam voluerit carnem assumere ut divinitatis sue gracia, diruto quo tenebamur vinculo servitutis astricti, pristine nos restitueret libertati, salubriter agitur si homines quos ab initio natura liberos protulit et ius gentium iugo substituit servitutis in ea qua nati fuerant manumittentes⁸¹ beneficio libertati reddantur.*

[IV: exposició del cas] *Hec igitur premeditans venerabilis Guillelmus de Vilardello, domicellus domiciliatus in villa de Bisulduno diocesis Gerundensis, Mariam servam suam empticiam primitive et naturali restituit ac restitui voluit libertati, condicione tamen adiecta quod, antequam possit beneficio huiusmodi libertatis gaudere, sexaginta libras barchinonenses pro reschatu solvere teneatur.*

[V: demanda d'ajuda als fidels] *Cumque Maria supradicta, obsistente condicione premissa, libertatem assequi non possit antedictam cum facultates non habeat aliquales unde ipsam valeat solvere quantitatem nisi vestris et aliorum christifidelium iuvetur elemosinis et succursu, eapropter universitatem vestram attente rogamus et in Domino exhortamur ac in remissionem vestrorum iniungimus peccatorum quatenus de bonis a Deo collatis dicte Marie pro eius liberatione pias elemosinas et alia caritatis subsidia misericorditer erogetis ut, per subvencionem vestram huiusmodi, ipsam Mariam a laqueo servitutis erui valeat et perpetuo eximi.*

⁸⁰ Bernat de Pau (1436-57). Ja nomenat, encara no s'ha fet càrrec de la diòcesi, ni ha estat consagrat, d'on l'expressió: “*electi et confirmati...*”

⁸¹ Ratllat: “*libertatem...*”

[VI: demanda de col·laboració als clergues] Com en el cas anterior.

[VII: durada, sense indulgències] ... *presentibus post annum minime valituris*.

[VIII: datació] *Data Gerunde die XXVI° mensis Julii anno a nativitate Domini M^o. CCCC^o.XXXVI°.*

APÈNDIX DOCUMENTAL (II): REGISTRES MEDIEVALS RELATIUS ALS ESCLAUS A LES
'QUESITORIA' DE L'ARXIU DIOCESÀ DE GIRONA

1369, juliol 24 (Quesitoria, vol. I, folis 5v-6): Caterina, esclava grega de Bernat Miquel, de Girona, que ha de pagar 26 lliures per redimir-se. Torna a demanar llicència el **9 març 1370** per acabar de pagar el rescat (I, 15: cf. Notes 17, 20 i 21).

1374, gener 10 (I, 58v): Domènec, fill petit de Constança, esclava de l'hostaler gironí Pere de Cornellà, del qual procura redempció el bracer Bernat de Queixans, també de Girona, mogut per l'afecte que li té ("*devotione motus*").

1375, desembre 19 (I, 69): Joana, captiva i esclava a Girona durant més de 24 anys i que ha de pagar un rescat de 40 lliures, "*de quibus adhuc restant ad solutionem, ut asserit, viginti octo lb., quas solvere nequit absque christifidelium elemosinarum auxilio et succursu...*".

1388, abril 24 (II, 2v-3): Pere Ferrer, artesà pobre de Brunyola, demana llicència de captar a fi de poder-se casar dignament amb la seva antiga esclava i concubina Miquela, de la qual ha tingut fills.

1388, maig 9 (II, 4): Guillemoneta, esclava afranquida pel testament de Ros de Pineda, de Girona, a condició de pagar un rescat de 38 lliures bar. al seu hereu, les quals no pot pagar si no és ajudada per les almoines dels fidels.

1401, gener 4 (II, 45v-46): Joana, esclava de Pere de Camós, hostaler de Girona, que ha estat venuda per 116 florins. La seva bellesa de cara i cos fa témer per la seva virtut, i es demana que els fidels l'ajudin a redimir-se. (Citada en nota, *supra*, i al nostre article "L'altra cara de la Girona medieval", publicat als *Annals de l'IEG*, 2006).

1403, març 11 (II, 64rv): Miquela, esclava de Pere Tapiola, de Blanes, que vol redimir-se per 30 lliures i té com a procurador el seu pare Pere Oliver, sastre de Blanes, que veu que la volen comprar per fer que es dediqui a la prostitució ("*...dubitans, imo verisimiliter credens et percipiens personas inhonestas illam velle emere fornicariam faciendo et aliter perutando illa in spurciciis inhoneste...*") i la vol rescatar per tal d'evitar-ho.

1413, juny 3 (III, 20v-21): Joana, esclava de Pere de Preses, batlle de les Preses, parcialment redimida per Roger de Cartellà, procurador de l'abat de Ripoll a Olot, que ha de pagar encara 20 lliures de les 40 del seu rescat.

1414, març 20 (III, 51v-52): Antònia, esclava de Guillem de Bordils, cavaller que l'havia captivada amb els seus dos fills a Sant Luri, al Regne de Sardènia, per rebel·lió: "*Cum igitur olim, ex mandato et permissione regis contra incolas Regni Sardinie Aragonum dominio rebellantes guerre et dissensionis materia invaluisse, honorabilis Guillelmus de Burdillis, miles nostre diocesis memorate, apud castrum de Sent Luri, dicti Regni Sardinie, iuxta edictum regium quosdam ipsius castrum incolas utriusque sexus licite captivavit, ipsosque astrinxit vinculo servitutis; et, inter ceteros, quamdam mulierem, Antoniam nominatam, quam pro presenti (una cum duobus ipsius filiis) adhuc retinet sub dicto vinculo obligata...*" Sembla que la mare d'Antònia va travessar el mar per tal d'implorar l'alliberament de la seva filla i dels seus néts: "...*precibus et lamentis non minimum dolorosis matris ipsius Anthonie (que, pro liberatione dicte filie et nepotum a dicto Regno Sardinie*".

1414, maig 31 (III, 30): Jordi i Caterina, esclaus de Bernat de Reixach, cavaller de Cadaqués, que han de pagar 18 lliures per redimir-se.

NOTA BIBLIOGRÀFICA FINAL

Com ja hem apuntat en la nota 5, l'interès per l'esclavatge a l'Edat Mitjana arrenca de l'obra de **Marc Bloch**. Afusellat pels nazis el 1944, entre els seus papers es va trobar un text titulat *Comment et pourquoi finit l'esclavage antique*, que es va publicar el 1947 en els *Annales ESC* (pàg. 30-43 i 161-170). Aquest article va ser reeditat i ampliat amb altres textos a la part quarta de les *Mélanges historiques* sota el títol: *Le servage dans la société européenne* (pàg. 261-530), molt difós en la seva traducció anglesa (1975: *Slavery and Serfdom in Middle Ages: Selected Essays*), i constitueix la *foundational work* de la reconsideració d'un problema que es considerava tancat amb la fi del món antic.

A les notes següents apuntem també la continuació d'aquests estudis. Especial interès tenen els treballs de **Pierre Bonnassie**, que analitzen el pas de l'esclavisme al feudalisme i que resumeixen les principals aportacions al tema. Jacques Heers concreta la seva finalitat domèstica a la Baixa Edat Mitjana (*Esclaves et domestiques au Moyen-Age dans le monde méditerranéen*. Fayard, París 1981), pista seguida per **Carme Batlle** a "Els esclaus domèstics a Barcelona vers 1300" (dins les *Actes del Col·loqui Internacional celebrat a Barcelona del 27 al 29 de maig de 1999*, CSIC Barcelona 2000, pàg. 265-297). Les esmentades *Actes* comprenen 751 pàg., amb articles de **Roser Salicrú**, **M. Teresa Ferrer**, **Josep Hernando**, **Josefina Mutgé** i **J.M. Sans Travé**, entre d'altres.

Creiem especialment important per a aquest tema el llibre de **Josep Hernando**: *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs. De l'esclavitud a la llibertat (s. XIV)*. CSIC, Barcelona 2003, 784 pàg., amb índex de topònims: vegeu "Girona", pàg. 782. Recentment, aquest tema ha estat objecte d'atenció per una escola de joves universitaris, entre els quals cal destacar el nom d'**Antoni Albacete**, autor, entre d'altres, de l'estudi intítulat *Esclaus i lliberts a Barcelona entre 1380 i 1462* (CSIC 2010).

En el cas general d'Espanya, tot aquest moviment es remunta a **Charles Verlinden**, que va iniciar l'estudi de l'esclavatge a Espanya (*L'esclavage dans la Péninsule Ibérique au XIVème siècle*, dins Anuario de Estudios Medievales, núm. 7, 1970-71, pàg. 577-591) i que va trobar un ressò important a l'article del mateix títol d'**A. Franco**

Silva dins *Medievalismo*, núm. 5, 1995, pàg. 201-209. Una altra contribució d'interès és la de **William D. Phillips, Jr.**: *Historia de la esclavitud en España*, Editorial Playor, Madrid 1990, 279 pàg. (original anglès: *Slavery in the History of Spain*, 1990). Vegeu-ne especialment les pàg. 116 ss.: “*La esclavitud durante la Reconquista: las regiones del Este*”.

En tots els repertoris i treballs citats es podrà trobar una nodrida bibliografia, a la qual ens remetem.

[Recepció de l'article: 18-12-2012]

[Acceptació de l'article:14-3-2013]